

Η εκπαίδευση στο χώρο του Βόρειου Ελληνισμού

Νίκος Π. Τερζής

1. Εδώ και εικοσιπέντε (25) περίπου χρόνια αποκρυσταλλώθηκε, μεταξύ των μελών ΔΕΠ του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, η άποψη πως στο πεδίο της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης υπήρχε ανάγκη για μια νέα προσέγγιση· οι λόγοι που οδήγησαν στην αποκρυστάλλωση αυτή ήταν – χωρίς την αξίωση να εξαντληθεί το θέμα εδώ:
 - α) το γεγονός ότι η έρευνα στο χώρο της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης είχε ως επίκεντρο την εκπαίδευση του κράτους και άφηνε σε απολύτως περιθωριακή θέση την εκπαίδευση «πριν από το κράτος και έξω από το κράτος»,
 - β) το γεγονός ότι, μετά την ίδρυση του κράτους και έως το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων – ο Ελληνισμός που ζούσε εκτός των ορίων ήταν όχι μόνον πολυπληθέστερος, αλλά και από οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική άποψη ακμαιότερος,
 - γ) το γεγονός, τέλος, ότι η έρευνα των τελευταίων δεκαετιών στο πεδίο αυτό είτε εστιαζόταν σε «δεοντολογική» βάση, αφού στηριζόταν, κυρίως, σε νόμους, διατάγματα και ρυθμίσεις που προσδιόριζαν πώς έπρεπε να λειτουργεί η εκπαίδευση είτε έρρεπε, όχι σπάνια, σε «θεωρητικές κατασκευές» που αγνοούσαν την πραγματική εκπαιδευτική λειτουργία και, κατά το αποτέλεσμα, δεν απέδιδαν την πραγματικότητα.Συμπερασματικά, ο περιορισμός της έρευνας στην εκπαίδευση του κράτους, αλλά και η προσέγγιση της έρευνας, δεν εσήμαιναν μόνον περιορισμό του πεδίου, μα και οδηγούσαν σε μονομερή, άρα, μη έγκυρα συμπεράσματα. Έτσι, η αποκρυστάλλωση, για την οποία έγινε λόγος, αποτελεί, κατά βάση, μια αναθεωρητική προσέγγιση με τη στροφή προς το αρχαιακό υλικό και με διεύρυνση του πεδίου, το οποίο συμπεριλαμβάνει την εκπαιδευτική δραστηριότητα «πριν από το κράτος και έξω από το κράτος».
2. Με το παραπάνω σκεπτικό, αλλά και την ίδρυση και λειτουργία του Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (ΙΑΝΕ), δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις να σχεδιασθεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα, ας το ονομάσουμε έτσι, με φιλοδοξία μακροχρόνιας προοπτικής, δομημένο σε τρεις ομόκεντρους κύκλους :

Πρώτος, και αυτονόητος, ομόκεντρος κύκλος ήταν η εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη, για πολλούς λόγους: το αρχαιακό υλικό σε πρώτη ζήτηση, καλή σχετικά υποδομή και, τέλος, η υπόθεση ότι, αφενός, στο υλικό αυτό θα εντοπίζονταν και στοιχεία που θα αφορούσαν την περιφέρεια της πόλης, ενώ, πιθανότατα, θα αντιμετωπίζονταν όμοια ή παρόμοια προβλήματα τόσο στη Θεσσαλονίκη, όσο και στην περιφέρειά της, τη Μακεδονία.

Η Μακεδονία, επομένως, αποτελούσε τον δεύτερο ομόκεντρο κύκλο, του οποίου το εύρος δεν περιοριζόταν, κατ' ανάγκη, από τα σημερινά όρια του κράτους, αλλά περιλάμβανε και περιοχές βορειότερες των συνόρων μας, οι οποίες είχαν να επιδείξουν ιστορικά συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, με οικονομική και πολιτιστική παρουσία, αλλά και σημαντικές επιδόσεις στον εκπαιδευτικό τομέα.

Η εικόνα των ομόκεντρων κύκλων θα ολοκληρωνόταν με τον τρίτο, απώτερο, κύκλο, στον οποίο εντάσσονταν όλες οι περιοχές της Βαλκανικής, πέραν της ιστορικής Μακεδονίας, όπου η εθνολογική σύνθεση είτε είχε να επιδείξει συμπαγή παρουσία ελληνικού στοιχείου είτε ύπαρξη ελληνικών κοινοτήτων.

- 2.1. Και πρέπει, εδώ, να υπογραμμισθεί πως η παρουσία των Ελλήνων στις περιοχές αυτές ήταν σημαντική όχι μόνον για τον Ελληνισμό, αλλά και για τους όμορους λαούς με ιστορική παρουσία στην περιοχή αυτή. Ο ισχυρισμός αυτός τεκμηριώνεται από το γεγονός ότι οι Έλληνες διατηρώντας στενούς δεσμούς με τα κέντρα της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, λειτούργησαν ως αγωγός παιδείας και πολιτισμού για όλη τη Βαλκανική. Αυτοί μετεβίβασαν τα μηνύματα των πνευματικών και πολιτικών κινήματων, αλλά και της νέας επιστημονικής, φιλοσοφικής και παιδαγωγικής σκέψης, με θετικά αποτελέσματα για την εξέλιξη των λαών αυτών, όπως αναγνωρίζουν απροκατάληπτοι ερευνητές. Σ' αυτούς οφειλόταν, κατά βάση, η ίδρυση και λειτουργία σχολείων και τυπογραφείων, η κυκλοφορία γενικών εκδόσεων πολιτισμού, ιδεών, τέχνης, αλλά έκδοση και χρήση πληθώρας σχολικών βιβλίων.

Και, φυσικά, αυτή η ηγετική θέση του Ελληνισμού στον ευρύτερο χώρο αναφοράς δεν μπορεί να αποσυσχετισθεί από τη συνεχή παρουσία Ελλήνων εκπαιδευτικών και Επισκόπων και Μητροπολιτών, αλλά και άλλων κληρικών. Ενώ η παρουσία και δράση των παραπάνω κληρικών σχετίζεται ευθέως με το ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε όλον τον Ορθόδοξο κόσμο της Βαλκανικής· και αυτόν, με τη σειρά του, στηριζόταν στην εθναρχική ιδιότητα του Οικουμενικού Πατριάρχη, που αναγνωριζόταν ως εθνάρχης των Ορθοδόξων.

- 2.2. Πώς θα αποτιμηθούν τα έως σήμερα αποτελέσματα αυτού που ονόμασα «ερευνητικό πρόγραμμα», θα το αξιολογήσουν όχι οι άμεσα εμπλεκόμενοι, αλλά οι κριτές τους. Όμως, δεν είναι περιττό να σημειωθεί ότι επί μια σχεδόν εικοσαετία το σεμινάριο της Ιστορικής Παιδαγωγικής, στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, ήταν αφιερωμένο στο «ερευνητικό» αυτό πρόγραμμα, ενώ στο πλαίσιο αυτό έχουν εκπονηθεί πολλές μεταπτυχιακές εργασίες και όχι λίγες διδακτορικές διατριβές.

Βέβαια, η υιοθέτηση αυτής της αναθεωρητικής προσέγγισης δεν σημαίνει ότι υποτιμάται η αξία της έρευνας πάνω στην εκπαίδευση του κράτους, ωστόσο, ενώ η απασχόληση της έρευνας με τα του κράτους είναι κατανοητή, η αποχή ή η υποτίμηση της αξίας της εκπαιδευτικής δραστηριότητας «πριν από το κράτος και έξω από το κράτος» είναι δυσεξήγητη, αν όχι ακατανόητη. Πρώτα πρώτα, γιατί σε ένα ιστορικό συνεχές δεν μπορεί να αγνοούνται προγενέστερες περίοδοι, γιατί έτσι «κάνουμε Ιστορία χωρίς Ιστορία»· και, ύστερα, γιατί αυτές οι προγενέστερες περίοδοι επηρεάζουν, ή και προσδιορίζουν, τις μεταγενέστερες. Επιπλέον, η μη διερεύνηση της εκπαίδευση του Νεοελληνισμού συνολικά δεν δημιουργεί απλώς ελλείμματα γνωστικής τάξεως, αλλά προκαλεί προβλήματα κατανόησης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, ερμηνείας της δραστηριότητας αυτής και ένταξής της στα ευρύτερα συμφραζόμενα.

3. Ύστερα από όλα, αυτά, να απευθυνθούν συγχαρητήρια σε όσους εργάστηκαν ή είχαν την πρωτοβουλία του συνεδρίου που αρχίζει σήμερα

στην Έδεσσα μοιάζει σχεδόν περιττό, αλλά είναι δίκαιο. Το ίδιο ισχύει και για τον μεγάλο αριθμό των εκπαιδευτικών που ανέλαβε να παρουσιάσει το αποτέλεσμα του μόχθου του και του ενδιαφέροντός του.

Ας μου συγχωρεθεί, ωστόσο, να κλείσω με μια επισήμανση που μπορεί να έχει κάποια σημασία, ιδιαίτερα για κείνους που θα ασχοληθούν στο μέλλον με την περίοδο που ονόμασα «πριν από το κράτος και έξω από το κράτος».

Έως την ενσωμάτωση της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης και των Νήσων του Βορείου Αιγαίου ο Ελληνισμός είχε στην πραγματικότητα δύο «παράλληλα» εκπαιδευτικά δίκτυα, που λειτουργούσαν σε διαφορετικές μεταξύ τους συνθήκες κοινωνίας, πολιτικής και ιδεολογικού προσανατολισμού. Δεν είναι μόνον πως το κρατικό δίκτυο απέβλεπε στην οικοδόμηση μιας νέας ταυτότητας πολίτη ενός ελεύθερου εθνικού κράτους, ενώ το δίκτυο έξω από το κράτος ήταν αναγκασμένο να λαμβάνει υπόψη του τα πολλές φορές αμφίρροπα δεδομένα της συγκυρίας. Ούτε είναι οι διαφορετικές προσδοκίες των διαφορετικών κοινωνιών από τη λειτουργία της εκπαίδευσης. Ούτε είναι, αν θέλετε, μόνον το σχολικό κλίμα ή το «κρυφό πρόγραμμα ή παραπρόγραμμα». Εκείνο που δημιουργεί, λογικά, διαφορετικά αποτελέσματα από τα «παράλληλα» σχολικά δίκτυα είναι, κατά τη γνώμη μου, ο γενικότερος προσανατολισμός και η τελεολογία του κάθε σχολικού δικτύου.

Ωστε μελετώντας περιπτώσεις που ανήκουν στην κατηγορία «πριν από το κράτος και έξω από το κράτος», είναι χρήσιμο να θυμούμαστε πως οι απαντήσεις που παίρνουμε από τα κείμενα που μας απασχολούν είναι ανάλογες με τις ερωτήσεις που τους απευθύναμε. Μόνον έτσι, ωστόσο, θα προωθηθεί η μελέτη της εκπαίδευσης που αξιώνει ο τίτλος του συνεδρίου αυτού.

Νίκος Π. Τερζής
Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.
terzis@edlit.auth.gr